

Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Skårup kirke, Svendborg amt

af

Orla Hylleberg Eriksen

SVENDBORG AMT

Skårup kirke

09.05.10 Skårup sogn

Undersøgelse af tagværk over kirke

Koordinater: (WGS84) 55.09380°N/10.68704°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Redaktionen af Danmarks kirker ved Pia Lindholt.

Indsamling af prøver: Pia Lindholt og Thomas Bertelsen.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Rapport udarbejdet: Juli 2017.

NNU j.nr. A9513

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 45, 2017 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden

natmus.dk/organisation/bevaring-naturvidenskab/miljoearkæologi-materialeforskning/dendrokronologi/dendrokronologisk-rapportoversigt/rapportoversigt-2017/ (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi,

Rapporter.

18 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Alle prøver er dateret. Der er splintved bevaret på 10 af prøverne. Prøverne er udtaget som boreprøver fra spær i kirkelade, vestforlængelse, skib og kor. Prøvetager har angivet, at prøverne er udtaget gennem splintveddet. Splintveddet er på en del af prøverne smuldret bort ved prøvetagningen. Kurver fra prøver, hvor prøvetager har angivet, at de er udtaget gennem splintveddet, men hvor dette ikke er konstateret ved undersøgelsen, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Kirkelade, tagkonstruktion

Tre prøver (41390019-39), alle er dateret.

Yngste bevarede årring på 41390039 er dannet i 1448 (én splintårring er bevaret).

Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1462 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her. Denne datering kan også gælde for de to andre daterede prøver (41390019 og 41390029).

Kurverne fra de daterede prøver fra kirkeladen er sammenregnet til en middelkurve (41390M01) på 71 år, som dækker perioden 1378-1448 e.Kr.

Kirke, vestforlængelse, tagkonstruktion

Fem prøver (41391019-59), alle er dateret.

Yngste bevarede årring på 41391049 er dannet i 1434 (én splintårring er bevaret). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1448 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her. Denne datering kan også gælde de andre daterede prøver fra vestforlængelsen.

Kurverne fra de daterede prøver fra vestforlængelsen er sammenregnet til en middelvej (41391M01) på 51 år, som dækker perioden 1384-1434 e.Kr.

Kirke, skib, tagkonstruktion

Fem prøver (41392019-59), alle er dateret.

Yngste bevarede årring på 41392049 er dannet i 1490 (kun kerneved er bevaret). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1510 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

Tolkning: Denne datering kan også gælde de andre daterede prøver fra skibet idet de yngste bevarede årringe på den andre prøver ligger spredt. Således kan fældningstidspunktet for træerne fra de undersøgte prøver sættes til tidsrummet ca. 1500-1510 e.Kr.

Kurverne fra de daterede prøver fra skibet er sammenregnet til en middelvej (41392M01) på 153 år, som dækker perioden 1338-1490 e.Kr.

Kirke, kor, tagkonstruktion

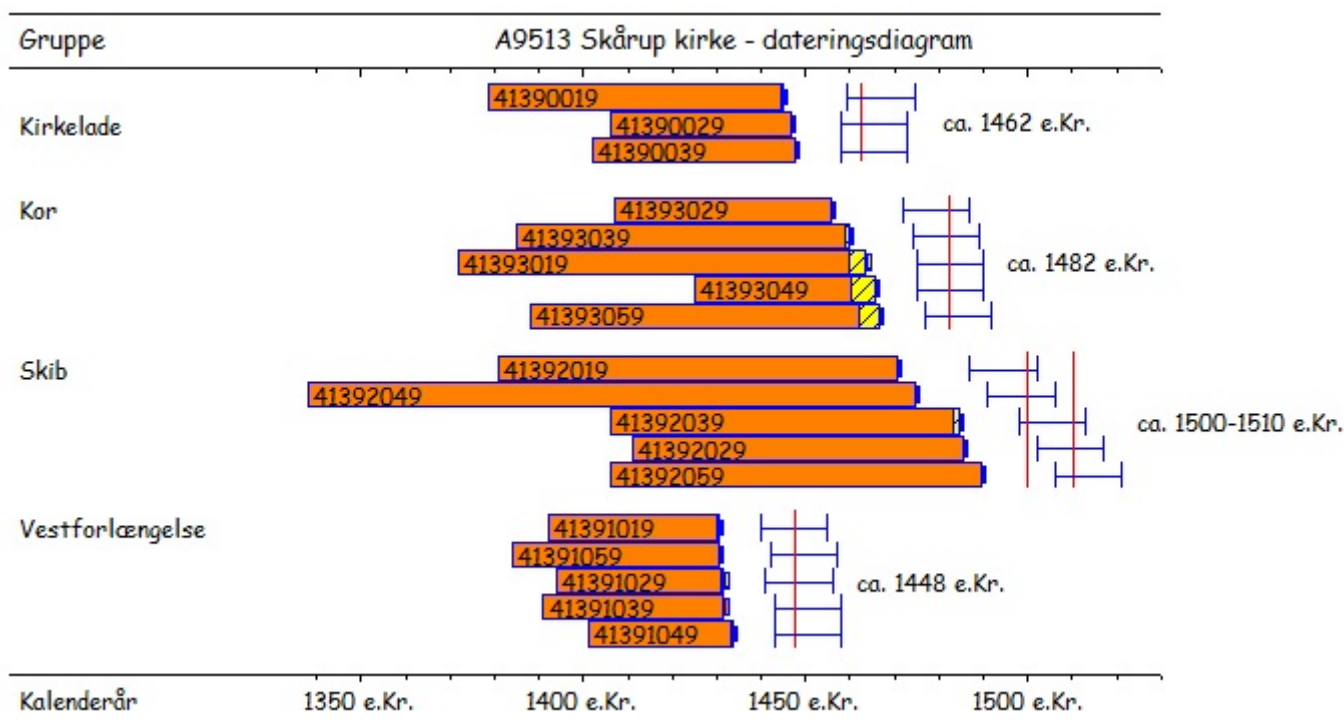
Fem prøver (41393019-59), alle er dateret.

Yngste bevarede årring på 41393059 er dannet i 1467 (fem splintårringe er bevaret). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1482 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her. Denne datering kan også gælde de andre daterede prøver fra koret.

Kurverne fra de daterede prøver fra koret er sammenregnet til en middelvej (41393M01) på 96 år, som dækker perioden 1372-1467 e.Kr.

A9513 Skårup kirke - krydsdateringer med referencekurver				
	Kirkelade	Vestforlængelse	Skib	Kor
	41390M01	41391M01	41392M01	41393M01
Sjælland, 2X900001	2.80	2.73	8.82	3.29
Fyn, 4I000013	2.26	2.29	3.68	1.46
Vest Danmark 01, Vest Danmark	4.48	5.01	5.11	8.44
Slesvig-Holsten, DM100003	5.40	2.21	2.01	4.49
Skåne og Blekinge, SM000005	2.47	3.68	8.36	3.59
Sverige vest, SM000012	-	2.31	9.87	2.28
Ystadsområdet, SM100003	2.97	2.42	6.16	4.63
Assens kirke, 4101M001	4.34	6.14	4.21	10.92
Sorø klosterkirke, 22120m04	1.19	3.19	12.72	2.91
Paarup kirke, 4107m001	3.41	2.83	12.02	3.30

Af skemaet fremgår det, at træerne, som er brugt til skibet, formentlig har vokset i det østlige Danmark (Sjælland og Skåne). Træerne, som er brugt til koret har formentlig vokset i det vestlige Fyn og Vest Danmark. Træerne, som har leveret tømmer til Kirkeladen og Vestforlængelsen stammer formentlig også fra det vestlige Danmark.

Splintstatistikker:

Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år. (anvendt her)

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. (anvendt her)

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A9513 Skårup kirke - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Kirkelade (nummereret fra nord)							
41390019	2. Spær, vestside	68	3-4 cm	1 år	S1	1378-1445	ca. 1464	*
41390029	2. Spær, østside	42	1-2 cm	nej	H1	1406-1447	ca. 1462	*
41390039	8. Spær, vestside	47	?	1 år	S1	1402-1448	ca. 1462	*
	Vestforlængelse (nummereret fra vest)							
41391019	4. Spær, sydside	40	?	1 år	S1	1392-1431	ca. 1445	*
41391029	5. Spær, sydside	39	1-2 cm	1 år	S1	1394-1432	ca. 1446	*
41391039	6. Spær, sydside	42	1-2 cm	nej	H1	1391-1432	ca. 1447	*
41391049	6. Spær, nordside	33	?	1år	S1	1401-1434	ca. 1448	*
41391059	7. Spær, nordside	48	1 cm	nej	H1	1384-1431	ca. 1446	*
	Skib (nummereret fra vest)							
41392019	10. Spær, nordside	91	1 cm	nej	H1	1381-1471	ca. 1491	*
41392029	11. Spær, nordside	76	1 cm	nej	H1	1411-1486	ca. 1506	*
41392039	13. Spær, nordside	80	1 cm	2 år	S1	1406-1485	ca. 1503	*
41392049	19. Spær, nordside	138	ja	nej	H1	1338-1475	ca. 1495	*
41392059	20. Spær, sydside	85	1 cm	nej	H1	1406-1490	ca. 1410	*
	Kor (nummereret fra vest)							
41393019	23. Spær, nordside	93	1 cm	4 år	S1	1372-1464	ca. 1480	*
41393029	27. Spær, nordside	50	1 cm	nej	H1	1407-1456	ca. 1476	*
41393039	28. Spær, sydside	76	?	1 år	S1	1385-1460	ca. 1479	*
41393049	28. Spær, nordside	42	?	6 år	S1	1425-1466	ca. 1480	*
41393059	31. Spær, sydside	80	?	5 år	S1	1388-1467	ca. 1482	*

Tegnforklaring: B - bark, W - valdkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning, Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal, Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint, H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * prøvetager har noteret at prøven er udtaget gennem splintved, som herefter kan være smuldret bort. Kurver fra prøver, hvor splintvedet er smuldret bort, behandles som om splintvedet er umiddelbart efter sidste målte årring.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekomplex (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspand, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

